

KLASTRY EKONOMII SPOŁECZNEJ W POLSCE. SPECYFIKA ZJAWISKA ORAZ KIERUNKI ROZWOJU

Przemysław Nosal
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

WPROWADZENIE

Jednym z najważniejszych obecnie wyzwań polityki społecznej jest poszukiwanie rozwiązań, które aktywizują ludzkie zasoby i uruchamiają drzemiący w nich potencjał. Mechanizmy te powinny przekładać się na podnoszenie jakości życia ludzi i prowadzić do efektywniejszego funkcjonowania całego systemu wsparcia.

To podwójne niejako założenie podkreślają liczni autorzy, zwracając jednocześnie uwagę, że główna w tym ujęciu pozostaje orientacja na stopniowe usamodzielnienie jednostek (w miejsce rozbudowanych świadczeń socjalnych), integrację działań służb społecznych i służb zatrudnienia, pracę środowiskową i aktywizację całych społeczności oraz podnoszenie znaczenia organizacji pozarządowych (zob. np. Karwacki i in. 2013; Błędowski, Kubicki 2014; Rymsza 2013).

Proces wdrażania powyższych idei zachodzi przede wszystkim na drodze tworzenia nowych form instytucjonalnych (prawnych, edukacyjnych czy gospodarczych) oraz utrwalania dobrych praktyk, nakierowanych na upodmiotawiające podnoszenie dobrobytu obywateli, a w szczególności tych grup, które z różnych względów znajdują się na marginesie życia społecznego lub marginalizacją są zagrożone.

Istotne dla tak rozumianych działań aktywizacyjnych polityki społecznej pozostają zatem kategorie zatrudnienia, usług społecznych, innowacyjności, decentralizacji, dekoncentracji czy przedsiębiorczości. Szczególnie duży nacisk kładzie się właśnie na aspekt włączenia społecznego przez satysfakcjonującą obecność jednostki na rynku zatrudnienia (zob. np. Grewiński, Rymsza 2011).

Obszarem polityki społecznej, który najpełniej skupia się na kwestiach dotyczących włączenia społecznego przez pracę, jest ekonomia społeczna (ES). W artykule zostanie omówiona jedna z jej koncepcji – klaster ekonomii społecznej (klaster ES).

Ten dość złożony typ podmiotu wydaje się tematem godnym refleksji przynajmniej z dwóch powodów. Z jednej strony taki twór, jak klaster ES, staje się nie tylko ośrodkiem aktywizacji społecznej, ale również przejawem wielosektorowego animowania społeczności lokalnej oraz innowacyjną formą działalności gospodarczej (zob. np. Grycuk 2010). Z drugiej jego idea wciąż nie doczekała się zbyt wielu rodzimych analiz naukowych, czy to z zakresu polityki społecznej, ekonomii, czy socjologii¹. Artykuł ma za zadanie wypełnić tę lukę.

Choć artykuł nie opiera się na terenowych badaniach empirycznych, to, bazując na przeglądzie literatury oraz analizie danych zastanych (*desk research*), stara się odpowiedzieć na pytania, które roboczo określić można pytaniami badawczymi. Skupia się on przede wszystkim na takich zagadnieniach, jak: Czym jest klaster? Na jakie wyzwania społeczno-gospodarcze ma on odpowiadać? Na czym polega specyfika klastrów ekonomii społecznej? Jaka jest kondycja klastrów ekonomii społecznej w Polsce i dynamika ich rozwoju?

EKONOMIA SPOŁECZNA I JEJ ZAKRES

Choć obszar ekonomii społecznej (ES) został w ostatnich latach dość precyzyjnie opisany, zarówno na poziomie dokumentów prawnych różnego szczebla², jak i opracowań tematycznych³ oraz tekstów akademickich⁴, to na potrzeby czynionego tutaj wywodu należy pokrótce zdefiniować jej pole.

Precyzyjnie określa je Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej. Stwierdza on, że ekonomia społeczna to sfera aktywności obywatelskiej, która przez działalność ekonomiczną i działalność pożytku publicznego służy: integracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych marginalizacją społeczną, tworzeniu miejsc pracy, świadczeniu usług społecznych użyteczności publicznej (na rzecz interesu ogólnego) oraz rozwojowi lokalnemu (*Krajowy... 2014: 14*).

Według tej definicji w sferze ekonomii społecznej działają podmioty należące do czterech głównych grup:

1) przedsiębiorstwa społeczne będące fundamentem ekonomii społecznej;

2) podmioty reintegracyjne służące reintegracji społecznej i zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, tj. zakłady aktywności zawodowej, warsztaty terapii zajęciowej, centra integracji społecznej, kluby integracji społecznej; formy niebędące przedsiębiorstwami społecznymi, ale mogące przygotowywać do prowadzenia lub pracy w przedsiębiorstwie społecznym lub być prowadzone jako usługa na rzecz społeczności lokalnej przez przedsiębiorstwa społeczne;

3) podmioty działające w sferze pożytku publicznego prowadzące działalność ekonomiczną i zatrudniające pracowników, choć ich aktywność nie jest oparta na ryzyku ekonomicznym; są to organizacje pozarządowe prowadzące działalność odpłatną i nieodpłatną pożytku publicznego; podmioty te mogą stać się przedsiębiorstwami społecznymi, o ile podejmą działalność gospodarczą w pewnym zakresie, podejmując również zobowiązania statutowe odnośnie do dystrybucji zysku;

4) podmioty sfery gospodarczej tworzone jednak w związku z realizacją celu społecznego, bądź dla których leżący we wspólnym interesie cel społeczny jest racją bytu działalności komercyjnej; są to podmioty, które nie posiadają wszystkich cech przedsiębiorstwa społecznego. Grupę tę można podzielić na cztery podgrupy: 1) organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą, z której zyski wspierają realizację celów statutowych; 2) zakłady aktywności zawodowej; 3) spółdzielnie, których celem jest zatrudnienie i 4) pozostałe spółdzielnie o charakterze konsumenckim i wzajemnościowym⁵ (za: *ibidem: 15*).

Głównym założeniem ekonomii społecznej, a zatem i podstawową zasadą działających w niej podmiotów, pozostaje integracja i aktywizacja grup społecznie wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem przez wsparcie ich obecności na lokalnym rynku pracy. Definicja sformułowana przez Europejską Sieć Badawczą (EMES) stwierdza wprost, że o ekonomii

społecznej mówimy wtedy, gdy dana działalność łączy w sobie wartości płynące właśnie z tych dwóch porządków – ekonomicznego i społecznego.

W tym pierwszym kryterium chodzi więc o takie kwestie, jak: prowadzenie w sposób względnie ciągły działalności na podstawie instrumentów ekonomicznych; niezależność i suwerenność instytucji w stosunku do instytucji publicznych; ponoszenie ryzyka ekonomicznego; istnienie choćby nielicznego płatnego personelu. W tym drugim zaś ważna jest: wyraźna orientacja na społecznie użyteczny cel przedsięwzięcia; oddolny, obywatelski charakter inicjatywy; specyficzny, możliwie demokratyczny system zarządzania; możliwie wspólnotowy charakter działania; ograniczona dystrybucja zysków (zob. np. Defourny, Develtere 2006: 22–28).

Te założenia są zatem azymutem dla wszystkich podmiotów ekonomii społecznej, w tym także dla klastrów działających w ich obszarze⁶.

KONCEPCJA KLASTRA

Dynamicznie zmieniające się życie społeczne stawia przed przedsiębiorstwami ciągle nowe wyzwania. Globalizujące się rynki dóbr i usług, wymóg konkurencyjności, płynność zatrudnienia, elastyczność w zakresie dopasowywania się do oczekiwań klienta – te wszystkie czynniki sprawiają, że wciąż muszą one poszukiwać sposobów optymalizowania swojej działalności. Konieczność ta prowadzi je także do tworzenia nowych form organizacyjnych. Jedną z takich form są klastry.

Rozwój idei klastrów na świecie można obserwować od drugiej połowy minionego wieku (zob. Porter 1990; Solvell i in. 2008), ale w naszym kraju koncepcja ta rozpowszechniła się dopiero na początku XXI wieku (Buczyńska i in. 2016: 19). Obecnie jednak stan rodzimych klastrów należy określić jako stopniowo rozwijający się, przynajmniej na poziomie ilościowym (tamże: 60).

Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 2 grudnia 2006 r. w sprawie udzielania przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości pomocy finansowej niezwiązanej z programami operacyjnymi⁷ stwierdza, że: *Przez klastę rozumie się przestrzenną i sektorową koncentrację podmiotów działających na rzecz rozwoju gospodarczego lub innowacyjności oraz co najmniej dziesięciu przedsiębiorców, wykonujących działalność gospodarczą na terenie jednego lub kilku sąsiednich województw, konkurujących i współpracujących w tych samych lub pokrewnych branżach oraz powiązanych rozbudowaną siecią relacji o formalnym i nieformalnym charakterze, przy czym co najmniej połowę podmiotów funkcjonujących w ramach klastra stanowią przedsiębiorcy.*

Funkcjonowanie klastra polega więc przede wszystkim na koncentracji na określonym obszarze współzależnych przedsiębiorstw działających w tym samym bądź pokrewnych sektorach przemysłu lub usług, zachodzeniu między nimi interakcji i powiązań oraz na generowaniu ponadsektorowego wymiaru klastra obejmującego swym zasięgiem zarówno horyzontalne, jak i wertykalne powiązania (za Brodzicki, Szultka 2002: 2).

Klastrowanie stanowi zatem odpowiedź na cztery ważne potrzeby nowoczesnych przedsiębiorstw: podnoszenie konkurencyjności, kooperację międzybranżową, dążenie do innowacyjności oraz sieciowanie usług.

W literaturze przedmiotu funkcjonują jednak również inne – szersze i węższe – definicje. Najpopularniejsze bodaj ujęcie klastra mówi bowiem, że jest on grupą podmiotów znajdujących się w geograficznym sąsiedztwie, prowadzących najczęściej działalność gospodarczą, aktywnych w jednej branży (albo też w branżach komplementarnych względem siebie), współpracujących i konkurujących ze sobą oraz instytucji i organizacji: badawczych, naukowych i otoczenia biznesu, powiązanych rozbudowanym systemem wzajemnych relacji o formalnym i nieformalnym charakterze (zob. Porter 2001: 249). Inne definicje trochę inaczej rozkładają akcenty. Zamiast jednak wyliczać w tym miejscu kolejne typologie, lepiej podkreślić, jakim wyzwaniem współczesnej gospodarki starają się sprostać klastry. Wskazać należy przede wszystkim pięć z nich.

Po pierwsze, najważniejszą wartością klastra pozostaje współpraca między podmiotami. Przedsiębiorstwa działające w jego ramach mają więc nie tyle ze sobą konkurować (choć w pewnym wymiarze ta konkurencja również jest pożądana), ile współdziałać w celu dostarczania dóbr i usług cechujących się najwyższą jakością. Kooperacja ta polega przede na efekcie synergii – działające wspólnie jednostki są w stanie osiągać wyższe cele, niż gdyby funkcjonowały pojedynczo. W tej optyce zatem z rynkowego punktu widzenia oplaca im się łączyć swoje siły, a nie tracić je na wewnętrzną rywalizację. Poza tym jednostki tworzące klastry mogą również sobie pomagać w sytuacjach awaryjnych, np. niedoboru sił czy środków wytwórczych.

Po drugie, powstanie klastra oznacza także koncentrację określonych zasobów. Przedsiębiorstwa, a co za tym idzie również ich potencjały, są bowiem skupione na wspólnym obszarze (terytorium), co powoduje rozbudowanie bazy (rzeczowej, finansowej i ludzkiej) do dalszych działań oraz skutkować może wzrostem produktywności realizowanych działań (zob. Gorynia, Jankowska 2008: 103). Koncentracja ta oznacza także koncentrację pewnych starań – w zakresie pozyskiwania środków, tworzenia innowacyjnych rozwiązań, rozmachu działalności marketingowej itp. Dzięki temu zbiór małych podmiotów może nawiązać rynkową konkurencję z podmiotami większymi od siebie. Warto także podkreślić, że zasoby podmiotów mogą mieć charakter analogiczny (np. dwa przedsiębiorstwa zajmujące się usługami cateringowymi) lub komplementarny (np. jedno przedsiębiorstwo zajmuje się produkcją urządzeń dla gastronomii, drugie zaś samymi usługami gastronomicznymi).

Po trzecie, zebranie w jednym miejscu podmiotów o określonych zasobach redukuje występowanie licznych ryzyk, takich jak np. wydarzenia losowe, brak ciągłości w zakresie zatrudnienia, niemożność samodzielnego poradzenia sobie z dużym zamówieniem, obciążenie kosztami związanymi z infrastrukturą (zob. np. Kaźmierski 2011: 32). Taka sytuacja pozwala ograniczyć koszty związane z zarządzaniem, a także zapewnić stabilniejszą podstawę dla prowadzenia działalności gospodarczej.

Po czwarte, co wiąże się z kwestią współpracy, logika klastra bazuje na zjawisku usieciowienia (zob. Łukasik, Potocki 2011: 47–52). Zakłada ona bowiem, że wypracowanie sieci połączeń między grupą podmiotów prowadzi do sprawniejszego wytwarzania i krążenia określonych wartości – informacji, infrastruktury, inicjatyw, wiedzy, rozwiązań (zob. Okoń-Ho-

rodyńska 2000). Dzięki temu wytwarzana zostaje dodatkowa jakość związana ze współdzieleniem oraz wymianą, a nie tylko posiadaniem pewnych dóbr. Poza tym sieć jest permanentnie *in statu nascendi* i może w każdej chwili dołączyć do siebie nowe elementy⁸. Ta zdolność do absorpcji niewątpliwie przyczynia się do „wewnętrznego bogactwa” klastrów – różnicowania tworzących je podmiotów oraz relacji, które wiążą je ze sobą nawzajem oraz z otoczeniem zewnętrznym.

Po piąte wreszcie, sieciowy charakter klastrów ułatwia wprowadzanie w nich rozwiązań opartych na wiedzy (zob. Łukasik, Potocki 2011: 52–56). Stan „sieciowej otwartości” oznacza bowiem również otwartość na nowych partnerów i nowe idee. Pozwala to klastrów oferować wyjątkowe kategorie produktów i usług opierające się na synergicznej współpracy, ale w konsekwencji również generować oraz utrzymywać przewagę konkurencyjną nad innymi podmiotami z tej samej branży. W tym kontekście należy podkreślić kwestię zaangażowania jednostek naukowych w funkcjonowanie klastrów. To przede wszystkim one są odpowiedzialne za wytwarzanie i dyfuzję innowacyjnego *know-how* w ich ramach.

Uogólniając zatem można stwierdzić, że klastrów to zbiór aktywnych rynkowo jednostek (w węższym ujęciu przedsiębiorstw), które są wyspecjalizowane w określonych dziedzinach, a swoje działania opierają na kooperacji. Klastry przyjmują jednak różne formy prawne. Mogą one funkcjonować jako organizacja pozarządowa (stowarzyszenie lub fundacja), spółka z o.o. albo otwarte zrzeszenie funkcjonujące na podstawie porozumienia.

Pewnym problemem dotyczącym rozwoju klastrów w Polsce jest natomiast zapis, uniemożliwiający tworzenie klastrów na zasadzie umów cywilnoprawnych. Zwraca na to uwagę M. Jabłoński: *W większości krajów możliwe jest formalizowanie powstania klastra przez podpisanie porozumienia przez aktorów klastra (w tym wypadku członków założycieli). Brak tej możliwości hamuje i komplikuje proces tworzenia klastrów w naszym kraju.*

W Polsce klastry muszą być w praktyce reprezentowane przez instytucję non-profit. Najczęstszymi koordynatorami klastrów są stowarzyszenia, instytucje otoczenia biznesu (IOB) czy uczelnie wyższe. Stowarzyszenia są najczęstszymi koordynatorami klastrów oddolnych – zakładanych przez samych przedsiębiorców. Z jednej strony stowarzyszenia stanowią element cementujący współpracę przedsiębiorców, ale z drugiej – poprzez niewielką zdolność do absorpcji unijnych środków wsparcia – w zdecydowanej większości nie posiadają wystarczających możliwości do zapewnienia inicjatywie klastrowej czy klastrowi stabilnego rozwoju (Jabłoński 2010).

KLASTRY EKONOMII SPOŁECZNEJ⁹

Klastry ekonomii społecznej na poziomie organizacyjnym funkcjonują w zasadzie tak samo jak wszystkie inne klastry, z jedną jednak oczywistą różnicą. Tworzą je bowiem przede wszystkim podmioty ekonomii społecznej, a w szczególności te, które działają na otwartym rynku dóbr i usług – tj. spółdzielnie socjalne oraz organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą.

Inicjatorami budowy klastrów są zwykle właśnie NGOs, lecz proces ten zachodzi najczęściej przy

wsparciu jednostek samorządu terytorialnego. Są to zatem inicjatywy, których powstanie jest w dużej mierze zależne od kondycji organizacyjnej trzeciego sektora oraz jego umiejętności współpracy z regionalnymi lub lokalnymi władzami¹⁰.

Analizując zagadnienie klastrów w odniesieniu do sektora ekonomii społecznej, należy dostrzec, że wyzwania, przed którymi stają zwyczajne przedsiębiorstwa w procesie budowania klastrów, zyskują pewien naddatek, w przypadku gdy chodzi o przedsiębiorstwa społeczne. Z jednej więc strony klastry ES cechują się tymi samymi atrybutami, co klastry tradycyjnych firm. Z drugiej jednak strony specyfika sektora ekonomii społecznej wpływa również na specyfikę samych klastrów działających w jej obrębie. Wpisanie wyzwań stojących przed klastrami w kontekst ekonomii społecznej prowadzi do ukształtowania się nowych typów wyzwań – już dopasowanych do pola ekonomii społecznej (zestawienie 1).

Zestawienie 1. *Porównanie wyzwań funkcjonowania klastrów w odniesieniu do ekonomii społecznej*

Wyzwanie	Wyzwanie w odniesieniu do ekonomii społecznej
Współpraca	Budowanie świadomości sektorowej
Koncentracja zasobów	Promocja sektora
Redukowanie ryzyka	Stabilizacja sektora
Usieciowienie	Międzysektorowość
Innowacyjność	Rozwój sektora

Źródło: opracowanie własne.

Po pierwsze zatem, współpraca w ramach klastrów ES ma na celu również budowanie świadomości sektorowej wśród przedstawicieli ES. Przedsiębiorczość społeczna w Polsce, choć posiada długą przeszłość i ważne tradycje (zob. Frączak 2006), to w zinstytucjonalizowanej postaci ma wciąż dość krótką historię¹¹. W efekcie sektor ekonomii społecznej dopiero się rozwija, choć w ostatnich latach to z pewnością rozwój – przynajmniej na poziomie liczby istniejących podmiotów – bardzo dynamiczny¹².

Na tym etapie niezwykle istotne jest zatem budowanie kolektywnej świadomości wszystkich przedsiębiorstw społecznych. Najpierw należy bowiem stworzyć pozytywny wizerunek całego pola ekonomii społecznej oraz zbudować zaufanie do tego typu podmiotów jako dostawców usług wysokiej jakości, a dopiero później budować markę poszczególnych przedsiębiorstw. Współpraca w ramach klastrów przyczynia się właśnie do takiego sektorowego myślenia. Zgodnie z nim kooperacja na rzecz synergicznych rozwiązań skutkuje nie tylko partykularnymi korzyściami poszczególnych jednostek, ale także wzmacnianiem w nich przekonania, że mocna pozycja lokalnego sektora ES przełoży się na postrzeganie tworzących go konkretnych przedsiębiorstw.

Po drugie, proces koncentrowania zasobów pojedynczych podmiotów w ramach klastra ES sprawia, że „uwspólniają” się także ich działania z szeroko rozumianej promocji sektora ES. Prowadzone przez nie aktywności z zakresu marketingu, reklamy czy *public relations* mają zatem podwójny charakter. Upowszechniają nie tylko wiedzę na temat konkretnych produktów i usług, ale także ideę samej ekonomii społecznej. Efekt synergii, do którego dochodzi w wyniku koncentracji zasobów podmiotów tworzących klastry, przekłada się zatem na potencjał zmiany świadomości

wej, do której może dojść w społeczności lokalnej na skutek aktywnej działalności klastra ES.

Po trzecie, redukcja liczących ryzyk rynkowych przez działalność w ramach klastra ES niewątpliwie sprzyja stabilizacji sektora ES. Cały ten obszar wciąż w Polsce się rozwija, a wiek, w którym obecnie się znajduje, można określić jako relatywnie „młodzięczy”. Szczególnie istotne są więc pewne mechanizmy ochronne, które przedsiębiorstwom społecznym zapewnia system (np. dofinansowania, klauzule społeczne), ale także te, które zapewniają sobie one same. Łączenie swych sił w ramach klastrów stanowi taki właśnie przykład „wzajemnego ubezpieczenia”. Działając wspólnie, podmioty wspierają się nie tylko na poziomie możliwości rynkowych, ale także na płaszczyźnie dystrybucji ryzyk – wspólnie poszukują źródeł finansowania, uwspólniają koszty infrastrukturalne (zob. np. Niedek 2011), marketingowe czy promocyjne; wspierają się w realizacji wybranych działań; wspólnie pozyskują partnerów spoza klastrów itd. To z pewnością „praktyki bezpieczeństwa rynkowego”, które zakładają dzielenie nie tylko zysków, ale także zagrożeń.

Po czwarte, sieciowa logika klastrów ES sprawia, że mają one względną łatwość dołączania do siebie kolejnych partnerów z różnych obszarów – administracji publicznej czy biznesu. Specyfika klastrów zakłada bowiem, że podmioty w jego ramach działają „razem i osobno” – każdy z nich działa na swój własny rachunek, ale jednocześnie mają one okazję, by ze sobą kooperować i pewne działania podejmować wspólnie. Sytuacja ta wytwarza atmosferę „nieinwazyjnego zapoznania się”. Jej następstwem jest właśnie budowanie międzysektorowej współpracy w ramach ES, a w szerszym ujęciu również rozwój lokalny (zob. Poławski 2015).

Po piąte wreszcie, efekt synergii, do którego dochodzi w wyniku działania klastra, w przypadku sektora ES przekłada się na rozwój usług świadczonych przez jednostki w nim działające. Konstatację tę należy rozumieć podwójnie. Dzięki współpracy mogą one zaproponować swoim klientom usługi wyższej jakości (np. oparte na większej liczbie pracowników, bardziej komplementarne, lepiej zorganizowane logistycznie). Natomiast fakt kooperacji w ramach klastra podmiotów o różnej proweniencji, doświadczeniu i zasobach działa inspirująco na tworzenie oferty rynkowej.

Wzajemne obserwowanie dobrych praktyk sprzyja rozbudowywaniu i unowocześnianiu swoich działań. W przypadku sektora ES jest to o tyle ważne, że większość usług oferowanych w jego ramach ma raczej charakter średnio wykwalifikowany (np. sprzątnięcie, catering, pielęgnacja zieleni). Innowacyjność wpisana w formułę działania klastrów prowadzi zatem do rozwoju propozycji rynkowych podmiotów ES, a tym samym do rozwoju całego sektora.

KLASTRY EKONOMII SPOŁECZNEJ W POLSCE

W Polsce funkcjonuje ponad dziesięć klastrów ekonomii społecznej. Brak precyzji (tudzież – brak pewności) w określaniu ich dokładnej liczby wiąże się z trzema zasadniczymi zagadnieniami.

Po pierwsze, kwestię problematyzuje zróżnicowana formuła działania klastrów. Część z nich ma oczywiście sformalizowany charakter. Funkcjonują one wtedy jako stowarzyszenie, fundacja albo spółka z o.o.

Tak prawnie zdefiniowany klaster nie budzi żadnych wątpliwości związanych z klasyfikacją. Jednocześnie jednak pewna grupa klastrów działa wyłącznie na podstawie porozumienia dotyczącego funkcjonowania w ramach zrzeszenia otwartego. Taka sytuacja zakłada pewną płynność podmiotu – dynamikę składu klastra oraz możliwe zmiany jego formuły. W efekcie przyjęcie przez klaster tego drugiego modelu funkcjonowania znacznie utrudnia późniejsze analizowanie go w kontekście spójności i ciągłości.

Po drugie, mylące pozostaje również nazewnictwo związane z klastrami. Mianem klastra określają się bowiem często lokalne ośrodki wspierania ekonomii społecznej. Realizują one wśród swoich klientów działania podobne do tych, które zachodzą między uczestnikami klastra. Nie czyni to z nich jednak klastrów w sensie formalnym. Poza tym słowo „klaster” pojawia się także po prostu w nazwach pewnych organizacji pozarządowych, mimo że nie mają one w rzeczywistości nic wspólnego z klastrem.

Po trzecie wreszcie, polskie klustry ekonomii społecznej są tworamami nowymi, co najwyżej kilkuletnimi. W takiej sytuacji trudno jest często określić stopień ich rzeczywistej aktywności. W efekcie istnieją klustry zarejestrowane, które jednak nie podjęły (jeszcze) żadnych aktywności.

Mając zatem na uwadze powyższe ustalenia, należy dość ostrożnie podchodzić do tworzenia zestawień klastrów ekonomii społecznej w Polsce. Będąc jednak świadomym wskazanych okoliczności, można stwierdzić, że w pierwszym półroczu 2016 r. funkcjonowało trzynaście klastrów¹³. Pierwszym był Cieszyński Klaster ES. Powstał on w 2007 r. z inicjatywy Fundacji Rozwoju Przedsiębiorczości Społecznej „Być Razem” (zob. Chmiel 2012). Od tego momentu należy zatem również datować początki wdrażania tej idei w Polsce¹⁴.

Podjmując się próby zbiorczej charakterystyki polskich klastrów ES, należy stwierdzić, że tworzą je spółdzielnie socjalne i organizacje pozarządowe (zawsze) oraz jednostki samorządu terytorialnego, firmy i uczelnie wyższe (często). Działają one w bardzo różnych branżach. Wiąże się to przede wszystkim ze specyfiką lokalną – kontekstem społeczno-gospodarczym, zasobami ekonomii społecznej oraz doświadczeniami funkcjonujących tam NGOs. Trudno także określić jednoznacznie aktywność rynkową klastrów ES i korzyści finansowe z niej płynące. Większość z nich znajduje się bowiem we wstępnej fazie rozwoju, gdzie znaczna część wysiłku dotyczy przede wszystkim kwestii organizacyjnych. Jednocześnie trzeba podkreślić, że dążą one do równoległej realizacji trzech typów celów: obok tych rynkowych (innowacyjność i zwiększanie przewagi konkurencyjnej na rynku dóbr i usług), również społecznych (działania na rzecz osób wykluczonych społecznie przez ich aktywizację na rynku pracy) oraz wizerunkowych/sektorowych (upowszechnianie wiedzy i podnoszenie świadomości społecznej na temat sektora ekonomii społecznej).

DALSZE ŚCIEŻKI ROZWOJU KLASTRÓW EKONOMII SPOŁECZNEJ. PODSUMOWANIE

Refleksja na temat nieokrępej jeszcze idei klastrów ES w Polsce prowadzi do pytania o dalszą dynamikę tego zjawiska. Szukając na nie odpowiedzi, należałoby pochylić się nad jej najważniejszymi szansami oraz barierami rozwojowymi.

W tej pierwszej grupie mieszczą się przede wszystkim czynniki makrospołeczne. Zaliczyć do niej trzeba intensywny rozwój całej idei ekonomii społecznej (w zakresie instytucji, infrastruktury, świadomości czy regulacji prawnych), dość ugruntowaną już linię rodzimęj polityki klastrowej (przede wszystkim zob. *Kierunki...* 2012), wymóg innowacyjności i wielosektorowości stawiany przez instytucje unijne, przemiany krajowej polityki społecznej (nakierowane na aplikowanie założeń przywoływanej już wcześniej aktywnej polityki społecznej), a nawet – dość paradoksalnie – trwający wciąż kryzys gospodarczy (podczas niego podmioty dążą bowiem do minimalizowania ryzyka i działań, które nakierowane są na osiąganie celów przy jednoczesnym obniżaniu nakładów na inwestycje oraz redukowaniu zagrożeń rynkowych, np. uwspólnianie kosztów wynajmu określonych powierzchni, korzystania z usług porządkowych itd.).

W drugim zbiorze ulokowane są z kolei bariery rozwojowe, które w pewnym uogólnieniu można określić mianem „świadomościowych”. Tutaj istotna pozostaje bowiem wciąż niewielka wiedza na temat klastra jako formy organizacji podmiotów gospodarczych (w tym również brak wiedzy o możliwościach uczestnictwa w klastrach z udziałem podmiotów ekonomii społecznej oraz o korzyściach z tym związanych), relatywnie niski stopień współpracy między przedsiębiorstwami społecznymi a ich otoczeniem, a także między nimi samymi (dominuje raczej nastawienie na konkurowanie) oraz niska innowacyjność produktów i usług świadczonych przez podmioty ekonomii społecznej (wynikająca m.in. z faktu, że podmioty ekonomii społecznej kładą przede wszystkim nacisk na reintegrację społeczną, a nie zawodową).

Systemowe działania mające na celu rozwój idei klastrów ekonomii społecznej powinny zatem łączyć w sobie dwie logiki. Proces ten musi bowiem opierać się na szerszych założeniach krajowej polityki klastrowej (a także podstawowych zasad wspierania przedsiębiorczości), a jednocześnie uwzględniać specyfikę obszaru ekonomii społecznej (m.in. specyfikę danego województwa/powiatu/gminy oraz kwestię potencjału tamtejszych podmiotów ekonomii społecznej).

A. Karwacki i A. Glińska-Noweś na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzają, że *innowacja nie jest popularnym pojęciem w języku kadr podmiotów ekonomii społecznej. Badani* [członkowie podmiotów ekonomii społecznej – przyp. aut.] *wskazują, że jest to raczej żargon wykorzystywany na potrzeby przygotowywanych projektów (np. finansowanych ze środków UE), niż przedmiot codziennej dyskusji w ramach podmiotów* (Karwacki, Glińska-Noweś 2015: 29). Jednocześnie autorzy podkreślają, że *zarządzający [podmiotami ekonomii społecznej – przyp. aut.] dostrzegają powiązanie pozytywnych relacji z innowacyjnością, jednakże w praktyce nie udaje im się tego zrealizować* (ibidem: 39) *oraz że to właśnie biznes może wspierać podmioty ekonomii społecznej swoimi doświadczeniami, także w zakresie przywództwa stymulującego innowacyjność i pozytywne relacje w pracy* (ibidem: 39). Innowacyjność dla wielu podmiotów ES pozostaje zatem ideą obecną przede wszystkim na poziomie metazołożeń, a rzadziej na płaszczyźnie codziennych praktyk.

Opisany w artykule proces powstawania klastrów ES jest jednym z przejawów zmian zachodzących –

choć wciąż jeszcze w ograniczonym wymiarze – w polskiej ekonomii społecznej. Tworzące ją podmioty powinny już bowiem nie tylko wspierać włączenie społeczne jednostek przez aktywizację zawodową, ale również czynić to w innowacyjny – tj. nowy i lepszy (zob. Sempruch 2012: 36) – sposób.

Z wyzwaniem tym związane jest także dążenie do tworzenia przez podmioty ekonomii społecznej bardziej złożonych („ponadpodstawowych”) form organizacyjnych. Dzięki nim możliwe do spełnienia mają stać się coraz ambitniejsze cele. Należy jednak pamiętać, że przemiany te wciąż stanowią próbę wdrażania do życia społecznego trzech – zupełnie fundamentalnych dla polityki społecznej – wartości: solidarności, współpracy i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu.

¹ Jednym z nielicznych dokumentów kompleksowo opisujących to zjawisko jest opracowanie *Inicjatywy...* 2011.

² Choć najważniejszym dokumentem dotyczącym ekonomii społecznej jest przywoływany w dalszym fragmencie *Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej*, to tematyka ta pojawia się także w licznych ustawach (np. o spółdzielniach socjalnych, o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy), rozporządzeniach (np. w sprawie zakładów aktywności zawodowej) i strategiach (np. wojewódzkiej polityki społecznej albo powiatowych strategiach rozwiązywania problemów społecznych).

³ Dotyczą one bardziej szczegółowych zagadnień związanych z ekonomią społeczną, np. problematyki klauzul społecznych (zob. np. Schimanek 2012) albo dobrych praktyk związanych z prowadzeniem spółdzielni socjalnej (zob. np. Miżejewski 2010).

⁴ Warto podkreślić, że oprócz tego, że powstało wiele publikacji książkowych i wiele ważnych artykułów naukowych dotyczących ekonomii społecznej, to tematyka ta doczekała się również monograficznych numerów ważnych czasopism naukowych (np. „Trzeci sektor” 2010, nr 21), a także samodzielnego czasopisma „Ekonomia Społeczna”.

⁵ Osobną, piątą grupą w obszarze ekonomii społecznej są pojawiające się coraz częściej inicjatywy o charakterze nieformalnym. Należą do nich m.in. rodzący się ruch kooperatyw spożywców, które funkcjonują w większych polskich miastach, inne przedsięwzięcia działające w sferze wzajemnościowej, „ekonomii współdzielonej” oraz różnorakie ruchy miejskie, lokatorskie i sąsiedzkie, a także spółdzielnie uczniowskie.

⁶ Oczywiście dyskusja dotycząca ekonomii społecznej i specyfikacji jej pola jest o wiele bogatsza i bardziej złożona niż skrótowo zostało to zasygnalizowane w tym fragmencie. Zob. np. Frączek i in. 2012.

⁷ DzU 2006, nr 226, poz. 1651.

⁸ Niektórzy autorzy podkreślają jednak różnicę między siecią a klastrem. Zob. np. Kładz 2009: 238.

⁹ Poczyniona tutaj analiza oparta jest na głównych tezach wybranych fragmentów opracowania Necel, Nosal 2015.

¹⁰ W tym kontekście warto podkreślić znaczenie ośrodków wsparcia ekonomii społecznej, które w procesie tworzenia klastra pełnią z reguły dwie funkcje: pomysłodawcy (inicjatora) przedsięwzięcia i/lub koordynatora (animatora) działań realizowanych później w obrębie klastra.

¹¹ O nowoczesnej formule tego pola mówimy w zasadzie dopiero od lat 90. XX wieku – od czasu powstania pierwszych organizacji pozarządowych oraz reformy samorządowej.

¹² Wniosek taki można sformułować choćby na podstawie cyklicznych komunikatów Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej oraz raportów diagnostycznych dotyczących

stanu ekonomii społecznej w poszczególnych województwach.

- ¹³ Cieszyński Klaster Ekonomii Społecznej, Łomżyński Klaster Ekonomii Społecznej, Podkarpacki Klaster Ekonomii Społecznej „Lokomotywa”, Klaster Podmiotów Ekonomii Społecznej Województwa Pomorskiego, „Synergia” – Południowo-Wschodni Klaster Ekonomii Społecznej, Nadodrzański Klaster Ekonomii Społecznej, Garncarska Wioska w Kamionce, Klaster Ekonomii Społecznej (Katowice), Klaster Przedsiębiorstw Społecznych (Wałbrzych), Podlaski „Lokalny Klaster Ekonomii Społecznej” (Kleosin), Lubuski Klaster III Sektora, Okopski Klaster Ekonomii Społecznej i „Wiatrak” – Klaster Spółdzielni Społecznych.
- ¹⁴ Przez dziewięć lat (stan na sierpień 2016 r.) powstało w naszym kraju około trzynastu klastrów. Dla porównania, w tym samym czasie utworzono 127 „normalnych” klastrów (zob. Buczyńska i in. 2016: 19). Zestawienie to pokazuje, że choć sam fenomen się rozwija, to wciąż mu bardzo daleko do klastrów innych specjalizacji.

BIBLIOGRAFIA

- Błęadowski P., Kubicki P. (2014), *Lokalna polityka społeczna wobec nowych wyzwań. Od interwencji do aktywizacji*, „Polityka Społeczna”, nr 3, s. 34–38.
- Brodzicki T., Szultka S. (2002), *Koncepcja klastrów a konkurencyjność przedsiębiorstw*, „Organizacja i Kierowanie”, nr 4, s. 45–60.
- Buczyńska G., Frączek D., Kryjom P. (2016), *Raport z inwentaryzacji klastrów 2015*, http://www.pi.gov.pl/PARPFFiles/media/_multimedia/C1E1B3DE727F45C0990A2F06D8102839/20160314_152947%20RAPORT_inwentaryzacja_klastrow_w_Polsce_2015_v_2_0.pdf [dostęp 29.08.2016].
- Chmiel J. (2012), *Cieszyński klaster – droga do trójsektorowego partnerstwa*, <http://www.wspolnota.org.pl/aktualnosci/aktualnosc/cieszynski-klaster-droga-do-trojsektorowego-partnerstwa/> [dostęp 29.08.2016].
- Defourny J., Develtere P. (2006), *Ekonomia społeczna: ogólnoświatowy trzeci sektor*, w: *Trzeci sektor dla zaawansowanych*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa, s. 15–42.
- Frączek M., Hausner J., Mazur S., red. (2012), *Wokół ekonomii społecznej*, MSAP, Kraków, <http://ekonomia-spoeczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2012.4.pdf> [dostęp 29.08.2016].
- Frączek P. (2006), *Szkic do historii ekonomii społecznej w Polsce*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2006.31.pdf> [dostęp 29.08.2016].
- Gorynia M., Jankowska G. (2008), *Klasy a międzynarodowa konkurencyjność i internacjonalizacja przedsiębiorstwa*, Difin, Warszawa.
- Grewiński M., Rymśza M., red. (2011), *Polityka aktywizacji w Polsce. Usługi reintegracji w sektorze gospodarki społecznej*, Wydawnictwo WSP TWP w Warszawie, Warszawa.
- Grycuk A. (2010), *Klasy jako instrument polityki regionalnej*, „Infos – zagadnienia społeczno-gospodarcze. Biuro Analiz Sejmowych”, nr 13(83), [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/B020E3FA76E549A7C125775800244FF4/\\$file/infos_83.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/B020E3FA76E549A7C125775800244FF4/$file/infos_83.pdf) [dostęp 29.08.2016].

- Inicjatywy klastrowe na gruncie ekonomii społecznej* (2011), http://www.pes.efort.pl/do_pobrania/2011/inicjatywy_klastrowe.pdf [dostęp 29.08.2016].
- Jabłoński M. (2010), *W labiryncie klastrów*, http://www.pi.gov.pl/parp/chapter_86196.asp?soid=170E56C26DE-4483F8618861BCCA8E3F0 [dostęp 29.08.2016].
- Karwacki A., Glińska-Noweś A. (2015), *Innowacyjność w podmiotach ekonomii społecznej w Polsce. Studium jakościowe*, „Ekonomia Społeczna”, nr 2, s. 21–42.
- Karwacki A., Kaźmierczak T., Rymśza M. (2014), *Reintegracja. Aktywna polityka społeczna w praktyce*, ISP, Warszawa.
- Kaźmierski J. (2011), *Klasy jako źródło efektów synergetycznych i instrument zarządzania regionalnego*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica”, nr 251, s. 27–38.
- Kierunki i założenia polityki klastrowej w Polsce do 2020 roku. Rekomendacje Grupy roboczej ds. polityki klastrowej* (2012), PARP, Warszawa, <http://www.parp.gov.pl/files/74/81/545/14669.pdf> [dostęp 29.08.2016].
- Kładz K. (2009), *Klasy – forma współpracy przedsiębiorstw*, w: H. Brdulak, E. Dulinić, T. Gołębiowski (red.), *Partnerstwo przedsiębiorstw jako czynnik ograniczania ryzyka działalności gospodarczej*. Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa, s. 236–248.
- Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej* (2014), MPIP, Warszawa, http://www.pozYTEK.gov.pl/Krajowy_Program_Rozwoju_Ekonomii_Spolecznej,3495.html [dostęp 29.08.2016].
- Łukasik P., Potocki A. (2011), *Klaster jako forma organizacyjna współpracy gospodarczej opartej na wiedzy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 871, s. 45–57.
- Miżejewski C. (2010), *Dlaczego warto założyć spółdzielnię społeczną*, Stowarzyszenie Czas Przestrzeń Tożsamość, Szczecin, <http://ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2010.4.pdf> [dostęp 29.08.2016].
- Necel R., Nosal P. (2015), *Klaster jako sposób organizacji podnoszący konkurencyjność podmiotów ekonomii społecznej. Analiza wraz z rekomendacjami*, ROPS w Poznaniu, Poznań.
- Niedek M. (2011), *Infrastruktura instytucjonalna ekonomii społecznej*, „Polityka Społeczna”, nr 4, s. 12–16.
- Okoń-Horodyńska E. (2000), *Jak budować regionalne systemy innowacji*, IBnGR w Gdańsku, Gdańsk.
- Poławski P. (2015), *Skuteczność i współpraca. O ekonomii społecznej i rozwoju lokalnym*, „Polityka Społeczna”, nr 11–12, s. 13–18.
- Porter M. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, Macmillan Press, Hampshire-Londyn.
- Porter M. (2001), *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa.
- Rymśza M. (2013), *Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfare states?*, Wydawnictwo IFIS PAN, Warszawa.
- Schimanek T. (2012), *Podstawowe informacje o klastrach społecznych*, FISE, Warszawa, <http://ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2012.3.pdf> [dostęp 29.08.2016].
- Sempruch G. (2012), *Innowacje społeczne – innowacyjne instrumenty polityki społecznej w projektach finansowanych ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 2 (18), s. 33–45.
- Sölvell Ö., Lindqvist G., Ketels C. (2008), *Zielona Księga Inicjatyw Klastrowych*, *Inicjatywy klastrowe w gospodarkach rozwijających się i w fazie transformacji*, PARP, Warszawa.

SUMMARY

The social economy clusters try to apply innovative economy rules to the social economy sector. This whole area is still developing in Poland (the first social economy cluster in Poland has been established in 2007) but even now its situation leads to many interesting findings. Some of them are presented in this paper. The text is based on the literature review and desk research analysis. It shows how social economy adapt cluster policy assumptions to their own specific character. Besides, it presents the actual condition of social economy clusters in Poland and considers its further development.

Keywords: social economy clusters, social economy, clusters, social policy

Author's affiliation: Adam Mickiewicz University in Poznan